

Profesor Uniwersytetu Łódzkiego Józef Chrząszczewski (1891-1964)

Chemik i żołnierz, twórca Katedry Technologii Chemicznej UŁ

Profesor Józef Chrząszczewski urodził się 4 marca 1891 roku w Kijowie w rodzinie (jak sam to określa) inteligencji pracującej. Jego ojciec Cezary był członkiem zarządu i księgowym Towarzystwa Cukrowni Tereszczenko w Kijowie. Maturę uzyskał Józef Chrząszczewski w 1911 roku po ukończeniu Gimnazjum Nr 1 w Kijowie. W tym samym roku rozpoczął studia na Wydziale Przyrodniczym Fizyko-Chemicznego Fakultetu Uniwersytetu Kijowskiego.

Po zdaniu przewidzianych egzaminów w 1916 roku uzyskał absolutorium a po przedstawieniu pracy kandydackiej na temat „Przyczynki do chemii kwasu pruskiego” i zdaniu egzaminu państwowego w 1917 roku otrzymał dyplom kandydata nauk pierwszego stopnia. W roku 1915 roku 24-letni Józef poślubia Annę Włastelica (późniejszy profesor Anna Chrząszczewska, twórca Katedry Chemii Organicznej Uniwersytetu Łódzkiego) a w czwartym roku ich małżeństwa 27 czerwca 1919 roku przychodzi na świat ich jedyna córka Irena.

W latach 1916-1920 Józef Chrząszczewski pracuje pod kierunkiem wielkiego chemika profesora Reformackiego w pracowni chemii analitycznej Kijowskich Wyższych Studiów Żeńskich na etacie asystenta i później starszego asystenta. Ten pierwszy okres pracy badawczej Profesora Chrząszczewskiego, związany z chemią analityczną (głównie związków siarki) na długie lata wyznaczył tematykę badań prowadzonych w utworzonym przez Niego Zakładzie (Katedrze) Technologii Chemicznej UŁ. Kontynuatorem podobnych badań był następny kierownik tej jednostki - Profesor Mieczysław Wroński a także kolejno również Profesor Edward Bald.

W tym samym czasie i niezależnie od funkcji asystenta Fakultetu Fizyczno-Matematycznego Kijowskich Wyższych Studiów Żeńskich, zaczyna się wojskowa kariera Profesora Chrząszczewskiego. W 1916 roku Profesor podejmuje pracę w Wytwórni Gazów Bojowych, prowadzonej przez Kijowski Oddział Komitetu Wojskowo-Przemysłowego. Do roku 1918 szybko przechodzi kolejne awanse, począwszy od chemika analityka, chemika zmianowego, kierownika oddziału „X3”, aż do zastępcy dyrektora Wytwórni i członka Komitetu Wojskowo-Przemysłowego. W 1920 roku po przybyciu do Warszawy wstępuje w szeregi Wojska Polskiego i w charakterze urzędnika wojskowego pełni ważne, zgodne ze swoim wykształceniem funkcje. Zatrudniony na etacie referenta, wkrótce dostaje awans na stanowisko kierownika Referatu Wydziału Chemicznego Departamentu Artylerii i Uzbrojenia Ministerstwa Spraw Wojskowych. Pełniąc kolejne funkcje organizacyjne w szeregach Wojska Polskiego nie porzuca Profesor pracy badawczej, związanej głównie z problematyką broni chemicznej i w szczególności ochroną przed jej skutkami. W latach 1920-1921 Józef Chrząszczewski bierze czynny udział w badaniach kierowanych przez Profesora Świętosławskiego na Politechnice Warszawskiej a dotyczących metod rozbrajania broni chemicznej i sposobów wykorzystania uzyskanych w ten sposób półproduktów. Ponownie w latach 1923-1924 prowadzi badania pod kierunkiem Profesora Świętosławskiego a zmierzające do opracowania dogodnej metody aktywacji węgla do celów obrony przeciwgazowej. Niezależnie od wymienionych aktywności Profesor Chrząszczewski bierze czynny udział w organizowaniu Wojskowego Instytutu Przeciwgazowego w Warszawie i w prowadzonych tam pracach badawczych w latach 1922-1926. W tym samym czasie pracuje także w placówce póltechnicznej produkcji, należącej do tego Instytutu w Zegrzu. Wspomnieć należy, że małżonka Profesora Anna Chrząszczewska pracowała w tym instytucie aż do wybuchu wojny w 1939 roku na stanowisku kierownika Działu Syntezy i doradcy naukowego.

W 1923 roku Profesor zostaje zweryfikowany do stopnia kapitana i od roku 1926 do 1934 kieruje Warsztatami Amunicji Specjalnej, najpierw na stanowisku zastępcy i później kierownika tej wytwórni. W tym okresie Profesor Chrząszczewski publikuje na łamach Przeglądu Artyleryjskiego szereg prac związanych z obroną przed skutkami stosowania bojowych środków chemicznych. Oto kilka tytułów: „Zasada konstrukcji sprzętu obrony przeciwgazowej”, „Fosgen i jego analogi”,

„Przemysł chemiczny Rosji Sowieckiej” itp. Profesor jest także współautorem, bardzo ważnej w okresie lat 30-dziestych atmosfery strachu przed użyciem broni chemicznej, broszury „Vademezum obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej ludności cywilnej”. Pozycja ta miała dwa wydania w 1935 i 1936 roku. Po awansie w 1934 roku do stopnia majora (ze starszeństwem) Profesor Chrząszczewski zostaje przeniesiony w 1935 roku na stanowisko Sekretarza Komitetu Obrony Przeciwgazowej w Ministerstwie Spraw Wojskowych i na tym stanowisku pozostaje do wybuchu wojny.

Siedemnastego września 1939 roku major Józef Chrząszczewski dzieli losy wielu polskich żołnierzy i z rozkazu przełożonych przekracza granicę z Rumunią. Po okresie internowania (przebywa także na Cyprze), pierwszego maja 1941 roku wstępuje w szeregi Wojska Polskiego na Środkowym Wschodzie. Po przejściu szeregu szkoleń i staży w brytyjskich szkołach wojskowych pełni różne funkcje, początkowo w Szkole Uzbrojenia Samodzielnej Brygady Karpackiej na terenie Iraku i Egiptu. W latach 1942-1943 w Dowództwie Armii na Środkowym Wschodzie otrzymuje funkcję Zastępcy Szefa obrony przeciwlotniczej a w okresie od 1943 do 1946 roku jest instruktorem i wykładowcą z zakresu chemii gazów bojowych, obrony przeciwgazowej, amunicji i materiałów wybuchowych w Centrum Wyszkożenia Armii. Terenem jego działania w tamtym okresie (jak podaje w swojej powojennej ankiecie) są Włochy i Egipt. Żona i córka Profesora Chrząszczewskiego po krótkim okresie pobytu we Lwowie przez cały czas wojny przebywają na terenie Warszawy. Major Chrząszczewski zgłasza chęć powrotu do Kraju i zdemobilizowany 20 kwietnia 1947 roku, przyjeżdża do Kraju do Łodzi, gdzie jego dzielna żona Profesor Anna Chrząszczewska z pełnym zapalem rozwija utworzony przez siebie Zakład (Katedrę) Chemii Organicznej w Uniwersytecie Łódzkim. Długą żołnierską drogę Józefa Chrząszczewskiego kończy zaświadczenie R.K.U. Łódź-Miasto o zwolnieniu Go z czynnej służby wojskowej z dniem 10 maja 1947 roku (Zaświadczenie Nr 167 z dnia 20.05.1947).

Począwszy od 1 maja 1947 Józef Chrząszczewski rozpoczyna pracę na kierunku chemicznym Uniwersytetu Łódzkiego na stanowisku starszego asystenta. W tamtym okresie, od 1945 roku do utworzenia Zakładu Technologii Chemicznej, zajęcia dydaktyczne z przedmiotów technologicznych prowadzone były w ramach Pracowni Wody i Ścieków przy Katedrze Chemii Organicznej. Wykłady i ćwiczenia z technologii wody i ścieków prowadził doc. Teodor Kirkor, z technologii cukrownictwa i gorzelnictwa dr (późniejszy profesor) Waclaw Kirkor. Starszy asystent Józef Chrząszczewski podjął zajęcia z technologii ogólnej a na zlecenie MON-u wykłady dla studentów czwartego roku kierunku chemicznego z zakresu chemii i technologii bojowych środków chemicznych. W tym samym okresie Katedra Chemii Organicznej pod kierunkiem prof. Anny Chrząszczewskiej z udziałem Józefa Chrząszczewskiego prowadzi badania zlecone przez MON.

Późniejszy Profesor Chrząszczewski w latach 1947-49 opracowuje obszerny, subwencionowany przez MON skrypt: „*Chemia i technologia bojowych środków chemicznych*”. Ten liczący 350 stron podręcznik, napisany w oparciu o literaturę światową, własne doświadczenie i wiedzę Profesora, jest jedynym polskojęzycznym dostępnym w tamtym czasie, tak obszernym źródłem wiedzy o broni chemicznej. Cały nakład wydanego w 1950 roku skryptu został wyczerpany już w 1952 roku. Następny skrypt, opracowany przez Profesora Chrząszczewskiego, dotyczy *ogólnej technologii chemicznej* i zawiera podstawową wiedzę teoretyczną i praktyczną konieczną do kształcenia studentów dla potrzeb przemysłu. Skrypt ten wydany przez PWN ukazuje się w czterech odrębnych częściach w latach 1951-53 i wkrótce wyczerpuje się cały nakład. Staraniem Profesora o zapewnienie podręczników dla studentów kierunku chemicznego, powstaje kolejny skrypt: „*Chemia i technologia barwników i półproduktów*”, także wydany przez PWN w 1953 roku, a przeznaczony dla studentów kursu magisterskiego. Prowadzenie zajęć dydaktycznych, przygotowywanie skryptów (w sumie około 2000 stron) i kłopoty lokalowe (Zakład początkowo nie posiadał własnej siedziby) nie wyłączyły Profesora z prowadzenia własnej tematyki badawczej a dotyczącej między innymi, analizy szkodliwych zanieczyszczeń powietrza i ścieków z zakładów przemysłowych a także regeneracji siarki ze ścieków przemysłowych. W ramach prowadzonych pod kierunkiem Profesora prac magisterskich opracowana została między innymi metoda barwienia włókien kazeinowych a także metoda nakładania na włókna apretur niezmywalnych. Obie te metody znalazły zastosowanie na skalę techniczną w łódzkich zakładach przemysłowych.

W roku 1950 kandydat nauk Józef Chrząszczewski, z rekomendacją między innymi Profesor Alicji Dorabialskiej, mianowany zostaje na stanowisko zastępcy profesora i po przekształceniu Pracowni Wody i Ścieków w Zakład Technologii Chemicznej, otrzymuje nominację na kierownika tego zakładu. Funkcję tę pełni przez 10 lat, do przejścia na emeryturę w 1961 roku. Jego związki z Uniwersytetem nie wygasają, gdyż Profesor nadal prowadzi wykłady dla studentów kierunku chemicznego UŁ. Centralna Komisja Kwalifikacyjna w 1957 roku nadała Józefowi Chrząszczewskiemu naukowy tytuł docenta, ustanawiając Go tym samym samodzielnym pracownikiem nauki. Warto przypomnieć, że Centralna Komisja w 1955 roku odmówiła Profesorowi Chrząszczewskiemu przyznania takiego tytułu. Można domniemywać, iż na negatywną opinię Komisji przed 1956 rokiem, wpływ mogła mieć wojenna droga majora Chrząszczewskiego.

W latach 1958-1961 Profesor Chrząszczewski pełnił funkcję prodziekana Wydziału Matematyki Fizyki i Chemii Uniwersytetu Łódzkiego a od 1960 roku także funkcję przewodniczącego Komitetu Naukowego Zakładu Badań Fizyko-Chemicznych przy Głównym Instytucie Górnictwa w Katowicach. Zasługi majora Chrząszczewskiego zostały docenione w przedwojennej Polsce a Jego dokonania w czasie działań wojennych, znalazły uznanie państw koalicji antyhitlerowskiej. Profesor Józef Chrząszczewski został odznaczony między innymi: „*Medalem Niepodległości*” (1928 rok), duńskim orderem „*Krzyż Rycerski Dannebrog*”, belgijskim odznaczeniem wojskowym „*Gwiazda Afryki*”, brytyjskim odznaczeniem wojskowym „*Gwiazda Italii*”. Profesor Józef Chrząszczewski zmarł 9 września 1964 roku.

Utworzony przez Profesora Chrząszczewskiego Zakład Technologii Chemicznej, przekształcony później w Katedrę Technologii Chemicznej prężnie rozwijał się pod kierownictwem następców, Profesora Mieczysława Wrońskiego i Profesora Stanisława Płazy. Po przejściu Profesora Płazy na emeryturę, Katedra została podzielona na dwie jednostki: Katedrę Technologii i Chemii Materiałów pod kierownictwem Profesora UŁ, dra hab. Jarosława Grobelnego i Katedrę Chemii Środowiska pod kierownictwem, najpierw Profesora Edwarda Balda i później Profesora UŁ, dra hab. Rafała Głowackiego.

Opracował Bogusław Kryczka

Na podstawie:

- AUŁ, Akta osobowe, sygn. 318 – prof. **Józef Chrząszczewski**
- Profesor Romuald Bartnik – wspomnienia i materiały archiwalne, **Anna Chrząszczewska**, „*Sprawozdanie z działalności Katedry 1945 - 1960*”, www.chemia.uni.lodz.pl/powstanie.html
- Piotr Maszkowski, *Biuletyn Chemik* Nr 2/2007, „Produkcja i użycie broni chemicznej II-giej RP”, <http://schwrp.wroc.republika.pl/dodatki/biuletyn/biuletyn2/uzyciebrchemicznej.htm>
- wspomnienia własne autora ▪ zeszyt z notatkami Profesora Chrząszczewskiego (przekazany do muzeum UŁ)